

משרד החינוך

הפיקוח על הוראת הספרות המזכירות הפדגוגית

טיפוח חשיבה בהוראת ספרות שירה היא נערת-פושעים במושב האחורי מאת גלעד פדבה

"שירה היא נערת פושעים במושב האחורי" מאת גלעד פדבה, המאמר הופיע בתוך גיליון "עיתון 77", ניסן תשע"א, אפריל 2011

הוראה היא פרנסה משונה: חוויה מרגשת, מפתיעה, יצירתית, שגרתית, שוחקת ולעיתים גם מדכדכת למדי. גיליתי זאת בין השאר כשאזרתי אומץ והעזתי לשאול את תלמידיי, במבחר קורסים באוניברסיטאות ומכללות, מי מהם אוהב לקרוא שירה. בכמה כיתות נתקלתי במצבים מביכים בהן לא מונפת אף אצבע, ואז נאלצתי להתרכך ולהתפשר: מי קורא שירה פעם בחודש במוסף הספרותי של אחד העיתונים היומיים? פעם בשנה? מי זוכר איזשהו שיר משיעורי-ספרות שהשפיע עלי? גם אז נשמע לעיתים קול דממה דקה. במכללות מרוחקות בהן קוששתי פרנסה אף נתקלתי במצבים בהם תלמידים נסערים ניצלו את ההזדמנות לשפוך חמתם על השירה העברית, וטענו בלהט ששירה (לא מהסוג של "כוכב נולד") הנה משעממת, מיותרת, ושהשאלה שהצגתי מוזרה או פשוט מיותרת. צנח לי זלזל.

בעידן כל-כך חומרני של שיווק, מיתוג, ניהול-מוצרים וקידום-מכירות, קריאת-שירה נתפסת בעיני אותם תלמידים כפעילות הכי פחות סקסית עלי אדמות, משימה משמימה ונטולת מעוף הנועשית בכפייה תחת שוט הבחינות והציונים, מין סרח עודף של הלימודים ההומאניים הבלתי פרקטיים בעליל, עודף הנדבק לשאריות, פעילות בלתי רווחית, בלתי מבדרת ונטולת ריגושים, הרחק מהדבר האמיתי, אלף שנות אור מהחיים האמיתיים. כתיבת שירה נתפסת בעיניהם, מצד אחד, כמעשה ענוג, מתיפיף, פומפוזי, מנותק, דקדנטי ומרחף, ומצד שני, כמעשה מתנשא, מורם מעם, אליטיסטי, משכיל, אקדמי, סמכותני. מול הדימוי הענוג והדימוי הממסדי, מנסים כמה משוררים לדמות את השירה באופן שונה לחלוטין: להעניק לה תפקיד ארצי, יומיומי, מהפכני, חתרני, מפתה, סקסי, טורף ומטורף.

חזי לסקלי (ביצירתו "שירה") למשל, טוען כי "שירה חִיבֶת לְעֵמֵד וְלְדָבָר". ולא סתם לדבר – שירה צריכה לדעתו לעמוד על מכונית כביסה מקולקלת ולדבר בשפתו של הגרב שגרם לקלקול. כלומר, לדבר מהמקום הכי נמוך (או הכי גבוה), בקולו של הגורם הכי מטריד ועוכר שלוהו. לסקלי אף טוען כי "שירה חִיבֶת לְעֵמֵד עַל אֶדָן הַחֲלוֹן וְלְדָבָר", אך אין כוונתו לשירה או למשורר תאב-פרסום המדקלם משיריו בטון דרמטי מדי. להיפך. השירה לא צריכה לדבר מגרונם של השחצנים אלא להשמיע לדעתו קול אחר, לדבר ב"שִׁפְתֵי שֶׁל הָעוֹמְדִים עַל אֶדָן הַחֲלוֹן". דהיינו, להשמיע דווקא את קולם של המיואשים, האובדניים, רגע לפני שיביאו על עצמם את סופם המר. לסקלי נע בשיר הזה בין עדינות אין-קץ לאכזריות בלתי-מתפשרת, ומסביר ששירה חייבת לרקוד "וְלִצְיֵן בְּשִׁפְתוֹ שֶׁל הָעֶבְרַיִת הַמְתַּגֹּרֶר / מִתַּחַת לְבִמָּה וְנִחְרָד / מְעַדִּינֹתוֹ הַמְפְרָזֶת שֶׁל הַמְּחֹל".

לסקלי מוסיף כי שירה חייבת לדפוק בדלת, חרש או בפראות, אך "לא לָגַעַת בְּפַעְמוֹן". לטענתו, "שירה חִיבֶת לְנוֹחַ, בְּעֶקֶר לְנוֹחַ", ובעצם, "שירה אֵינָה חִיבֶת לְהִיּוֹת שִׁירָה" כי "היא יְכוּלָה לְהִיּוֹת מְזוֹן מְדַבֵּר". לפי לסקלי, שירה יכולה להיות קופיטורה, "כְּלוּמֵר פְּרִי מִת וְטָעִים". מהדימוי הדקדנטי הזה של יופי שמימי אך נטול-חיים, הוא עובר אל הסינתטי, ומצדו, "שירה יְכוּלָה לְהִיּוֹת סְפָרָזִית / כְּלוּמֵר מְמַתֵּיק מְלֹאכֹתֵי וּמְסָרְטֵן". אני מניח שרוב תלמידי-התיכון בישראל לא חשבו מעולם על האפשרות לדמות שירה לסוכרזית, למשל, ולא העלו בדעתם ששירה יכולה לבנות בית מגורים, בית חולים, בית סוהר, בית כנסת, "אֵךְ הִיא מְעַדִּיפָה / לְגִלּוֹת / בְּאֵר חֶלֶב בְּאֻמְצָע עִיר" (איזה דימוי יפה!). לסקלי טוען בשיר הזה כי "שירה חִיבֶת לִישָׁן, לִישָׁן וְלִחְלֵם עַל שִׁירָה. / שִׁירָה חִיבֶת לְשִׁכּוֹב, לְשִׁכּוֹב וְלְדָבָר מֵתוֹךְ / שְׁנָה", חייבת להיות קבורה באדמה ולדבר בשפתם של המתים. הוא חושב ששירה חייבת להכשיל את עצמה, לבטל את עצמה, "לְבַגֵּד בְּעַצְמָהּ, / לְנַטֵּשׁ וְלִהְנֵטֵשׁ" והכי חשוב: "שירה חִיבֶת לְהִיּוֹת".

ניתן לפקוח את עיניהם של התלמידים המנומנים גם בעזרת "בלאדי מרי" של רוני סומק, המתחיל בקביעה "והשירה היא נערת פושעים. / במושב האחורי של מכונית אמריקנית" – נדמה כי הדימוי הפרחי, הפתייני, הסקסי וכמעט סקסיסטי הזה של השירה כנערה המסתובבת עם הבחורים-הלא-נכונים (ומי-יודע-מה עושה איתם) הוא אולי הדבר הכי רחוק מהדימוי החולף בראשם למשמע המושג "שירה". סומק מסביר שעיניה לחוצות כהדק ואקדח שערה יורה כדורי בלונד הגולשים לצווארה. "נגיד שקוראים לה מרי, בלאדי מרי", הוא מציע ומצמיד לשירה דימוי "סליזי", מופקר, כשהיא מונחתת בחבטה עזה ממרומי פנתיאון-המשוררים אל משבצת השחורדינית חובבת הפושטקים, בצורה סקסית ואלימה גם יחד: "מפיה נסחטות המלים כמו מיץ

הפיקוח על הוראת הספרות

המזכירות הפדגוגית

מבטן העגבנייה", סומק מלהיט את קוראיו, "שקודם חתכו לה את הצורה / על צלחת הסלט". אותה נערת פושעים, סליחה, שירה, יודעת ש"דקדוק הוא המשטרה של השפה / ואנטנת העגיל שעל אזנה / מזהה מרחוק את הסירנה". כלומר, השירה היא פראית, יצרית, בלתי נשלטת, לא מאולפת, פורקת עול, סוררת, פורעת חוק (חוקי הדקדוק ובכלל) ובהתאמה, צפוי לה גורל אכזר: ההגה יסיט את מכונית הפושעים מסימן שאלה לנקודה, והיא תפתח את הדלת "ותעמוד בשולי הדרך כמטפורה למילה / זונה".

"כשבדידות אינה פחד", מסביר נתן זך (בשירו "כשבדידות אינה פחד"), "נולדת שירה". לדעתו, השירה יכולה להיווצר רק כשהיד אינה רועדת, כשהגרון אינו מתכווץ למחשבה. שירה, לפי זך, היא גם כשעננים עבובים, בחוץ בכחול הנורא, "ואתה שומע את הילדים / גועים / במשחקם / כמו דרך מסכים, ים" ואיך מתעוות. איך כורע אל שרשי רגליך, לחזק, ללפות, "כמו שתיל / (שהרוח לא תפיל) / אלא יושב וניבט / בתוהו, בסרק - / רק / אז".

בין אם השירה היא שירת המיואשים על אדן החלון או ממתיק מלאכותי מתוק ומסרטן, או שהיא בוגדת בעצמה, נוטשת וננטשת; בין אם השירה היא דווקא נערת פושעים סקסית, פרחת נטולת מעצורים הפורעת את כללי התחביר ומתעמתת עם משטרת השפה; או דווקא סוג של התגברות על הפחד, תוך נעיצת מבט בעיניהן של מפלצות הבדידות מבלי להתענות – השירה – מזהה ביצירות אלה כצורך חיוני, כאוויר לנשימה, במיוחד בתקופה המנוכרת כל-כך של תמחור ושערוך ומחזור ורדידות קפיטליסטית הפושה בכל, כשערך-האדם נושק ל"שקל ותשעים" (בפרסומות לרשת מקדונלד).

אגי משעול כותבת בשיר "תנים" מגרונם של המשוררים וקובעת: "אָנְחָנוּ כְּלִי הַנְּשִׁיפָה הַמְּדִיק / שֶׁל הַבְּדִידוּת", ומוסיפה, "רַק מְגֵרֹנְנוּ הִיא יְכוּלָה לְבַקֵּעַ בְּלִילָה / עֲתִיקָה וְנִטּוּלַת נִימוּקִים". היא מסבירה כי היללה שלהם עמוקה מהם, ופורצת מעומק האדמה, משם היא לופתת פתאום את הגוף, "מְקַשֶּׁתָּה אֶת הַצָּוָר, / מְרַטֶּיטָה אֶת הַפְּרָוָה, / פּוֹעֶרֶת אֶת הַלֵּעַ וְנֹרֶית / כְּפֶלְצוֹר שֶׁל יְאוּשׁ / אֶל הַיָּרֵחַ". לטענתה של משעול, התנים (או שמא המשוררים) מְנַבְּחִים אֶת הַקְּלָבִים וְטוֹרְדִים / בְּנֵי אֲדָם מְשַׁנְּתֵם. לעיתים, בבקרים מוטל לפעמים אחד מהם דרוס על הכביש, מקנאת צופר או מזעם איש, "פְּרָתוֹ לָחָה עוֹד מִטֵּל / וְעוֹרְבִים שׁוֹדְדִים אֶת עֵינָיו".

כדי להבין את עוצמת הדימוי של שוד-העיניים, צריך כמובן להיזכר במיתוס של שמשון התנ"כי שהפלשתים עקרו את עיניו, כמו גם בסופו הנורא של אדיפוס (במחזה של סופוקלס), שהעניש עצמו על ששכב עם אמו ורצח את אביו בכך שניקר לעצמו את עיניו, וכמובן באגדה של אוסקר ויילד על הנסיך המאושר בפסל שבכיר-העיר שהציפורים עקרו את עיניו. שירה מתכתבת עם תרבויות, אוצרות דימויים, מעיינות דעת, שדות ידע כאלה ואחרים, והמוני קונוטציות ואסוציאציות המנהלות ביניהם יחסים גלויים וסמויים. כדי להתחבר לשירה (וגם לעצמם), התלמידים זקוקים קודם כל לבסיס-ידע מסוים, שיאפשר להם לבוא אל המילים ויאפשר למילים לבוא אליהם. הבעיה היא, שתלמידים ומורים רבים מעדיפים להימנע ממלאכת השינון, לא להעז לדרוש מעצמם ומהזולת למידה בעל-פה של יצירות מופת, בטענה שהתלמידים זקוקים בעיקר לכלים בעזרתם ינתחו את התכנים. לדעתי, אין כל טעם בלמידת כלים, אם לא יהיו להם חומרים לעבד בעזרתם. הכלים ייוותרו מיותרים, אין חפץ בהם, נטושים, ללא הועיל. מה יועילו לכמה מהמכללות לחינוך, המוני-קורסים בשיטות הוראה ודרכים מתודיות ותורות פדגוגיות, אם הן מקצצות ללא רחמים בתחומי הידע ההומאניים עצמם? אותם מוסדות אולי יצליחו לעצב מורים היודעים איך ללמד, אך לא יודעים מה ללמד; מכירים את הטכניקות אך חסרי נתונים; רווי סיסטמות אך נטולי תימות; טכנאי הוראה אך לא ממש מחנכים.

געוגיית למורה לספרות ולארץ-נוי אביונה

לפני שנים, בעבודתי בעולם העיתונות, שיבחתי באוזני אחת מעורכות-הלשון את אחד המורים שלי לספרות, יחיאל (חיליק) חזק, משורר נחשב ומורה נפלא, שהעז לדרוש מאיתנו, תלמידי מגמת ספרות באחד התיכונים בגבעתיים של שנות ה-80, ללמוד בעל-פה מילות שירים של שאול טשרניחובסקי, אסתר ראב, רחל, לאה גולדברג ואחרים. ציינתי שאני אסיר-תודה לאותו מורה על שהרחיב את הידע שלי וסייע לי להתוודע לאוצרות תרבות. הבעתי צער על האופנה הרווחת בקרב מורים אחרים לספרות ותנ"ך, להימנע מלהטיל על התלמידים חובת לימוד בעל-פה של טקסטים. התמרמתי על ההשלכות הקשות של ההימנעות משינון טקסטים נבחרים: גידול תלמידים בורים יותר ויותר, הסוגדים לבינוניות, בעלי ידע כללי דליל עד כדי מבוכה, נטולי סקרנות אינטלקטואלית, שידיעותיהם לגבי מורשת-התרבות הישראלית, היהודית והעולמית, או מה שנשאר מהן בבגרותם, עלובים למדי.

משרד החינוך

הפיקוח על הוראת הספרות המזכירות הפדגוגית

אני סבור שבוגר תיכון בישראל, ששורות כמו "ראי אדמה, כי היינו בזבזנים עד מאוד" (טשרניחובסקי), "רק על עצמי לספר ידעתי, צר עולמי כעולם נמלה" (רחל) ו"מכורה שלי, ארץ נוי אביונה, למלכה אין בית, למלך אין כתר" (גולדברג בהתייחסותה למצב נפשי של צחיחות וגעגועים, לאו דווקא לארץ פרטיקולארית), כמו גם שורות משירת-הים של דבורה הנביאה או מחזון העצמות היבשות של יחזקאל, זרות לחלוטין לאוזניו, זהו אדם שעולמו התרבותי דל, וחבל. המוני תלמידים בבריטניה וארה"ב, למשל, יודעים לצטט יותר מכמה שורות מתוך שקספיר, קיטס, ביירון, בלייק, ויטמן ואודן; תלמידים רבים בצרפת יודעים לצטט שורות מתוך וולטר, מולייר, בודלייר, רוסו ומונטסקייה; לא-מעט תלמידים בגרמניה מצטטים מתוך גתה, היינה, שילר וצלאן. שינון של יצירות מופת, או לפחות שורות מסוימות מתוכן, לא נתפס שם בהכרח כמיושן ומיותר, אלא כאמצעי חיובי ואף חיוני להנחלתה והטמעתה של תשתית בסיסית של ידע תרבותי לדור הבא. עורכת-הלשון עמה שוחחתי הסכימה עמי. "אוי ואבוי לך", הוסיפה, "אם לא היית אומר דברים טובים על המורה שלך לספרות, שהוא גם... אבא שלי". אכן עולמנו קטן וצר כעולם נמלה.

נדמה כי בהתייחסות לספרות בכלל, ושירה בפרט, חסר המימד הרפלקסיבי, כלומר ההתבוננות העצמית. בכל שנות לימודי בבית הספר היסודי והתיכון לא נתקלתי באף מורה למתמטיקה שחשבה שכדאי להסביר לתלמידים בשיעור הראשון, למה ראוי בכלל ללמוד מתמטיקה (היופי שבחשיבה הלוגית הסדורה, תרומתה לפיתוח ההיגיון, וחשיבות השכלול של הכושר האנליטי לקבלת החלטות מושכלות בחיים, כמו גם הצד האסתטי של מבנה ההוכחה המתמטי); מדוע כדאי ללמוד היסטוריה (לדעת מהו הסיפור של העולם, להוסיף ידע ולהבין מנין באנו ואולי גם לאן פנינו מועדות, ושיש יותר מדרך אחת לספר את סיפורה של האנושות); מדוע ראוי להשקיע בלמידת תנ"ך ותורה שבעל-פה (הצורך להכיר משהו מהמורשת ואוצרות תרבות והרוח ולהתוודע למיתוסים המשפיעים על חיינו עד היום).

למה כדאי ללמוד שירה, במיוחד בעידן קפיטליסטי בו תלמידים מתחנכים (ישירות ובעקיפין) לסגוד בעיקר לממון, רווחים, עסקים, הצלחה כלכלית, תחרות אימתנית, האלהת בעלי-ההון ולעג למצוקתם של אחרים, התמסרות למפלצות הרייטינג הדורסניות ונטישה המונית של ערכי רוח, דעת, תבונה ואוצרות ידע משמעותיים?

במאמר-דעה שפרסמתי במחצית 2009 באתר-האינטרנט Ynet תחת הכותרת "מדעי הרוח הם לא עסקי-אוויר", קבלתי על כך שבחלק לא-קטן מהפקולטות ובתי הספר למדעי הרוח, האמנויות והמכללות לחינוך מנהלים בשנים האחרונות קרב-מאסף, קרב אחרון ומדמם במאבק על המשך-קיומם. חוגים שלמים נסגרים או מאוחדים, מרצים מפוטרים או משרתם מקוצצת ומורים מן החוץ מושלכים בקלילות מהמערכת עקב מיעוט תלמידים ותקציבים. לעומתם, בתי-ספר עם שמות "גבריים", תכליתיים, שיווקיים ומכווני-מטרה כמו "ממשל", "מדיניות", "מינהל" ו"עסקים" הנקראים (או ייקראו בקרוב), על שמם של גבירים עתירי הון וצניעות, עולים ומשגשגים. טענתי כי ג'ונגל ההיצע והביקוש של החינוך המופרט מייצר דורות של תלמידים מסוג חדש, חלקם דווקא בעלי ערכים (תחרותיות ממארת, קפיטליזם חסר-בושה, דארוויניזם חברתי), אידיאלים (להתעשר, להביס, להאביס), אישיות (כוחנית), והשקפת עולם סדורה (הכסף כמניע מרכזי וכאמת-מידה יחידה להצלחה).

אף טענתי כי במקום בו נפש-האדם מתורגמת למזומנים, ואנושיות וחמלה נדרסות לטובת תועבות טלוויזיוניות כמו "האח הגדול", "הישרדות" ו"המרוץ למיליון", יש דווקא חשיבות מיוחדת לקלאסיקות כמו "המשתה" של [אפלטון](#), "הקומדיה האלוהית" של [דנטה](#), [האיליאדה והאודיסיאה של הומרוס](#), "הכניסיני" של [חיים נחמן ביאליק](#), דיוקן עצמי של [אן גור](#) או "דולי סיטי" של אורלי קסטל בלום. הזכרתי שבאוניברסיטאות רבות בארה"ב, למשל, סטודנטים לרפואה יכולים, ואף מקבלים עידוד, ללמוד תואר ראשון בספרדית, לימודים קלאסיים, פילוסופיה או קולנוע, ורק לאחר מכן ממשיכים לתארים מתקדמים בתחומי הרפואה. באופן כזה, מערכת ההשכלה הגבוהה האמריקנית מייצרת לא רק רופאים מיומנים, עתירי ידע מקצועי ומיומנות טכנית גבוהה, אלא גם דוקטורים רחבי-אופקים, בעלי תפיסת עולם רחבה, הבנה מעמיקה יותר של אנשים, תרבויות, מורשת וסביבה.

לעומת זאת, בישראל, קורסי-העשרה בפקולטות להנדסה, למשל, הם הסובלים ראשונים מקיצוצים קשים עד היעלמותם המוחלטת, מתוך מחשבה שמהנדסים יכולים לוותר על ידע כללי, העשרה תרבותית וראיה מושכלת של העולם הרחב, ודי אם ישכילו בתחום עיסוקם המקצועי בלבד. בעידן בו פקולטות רבות נאנקות תחת ההתאכזרות התקציבית, ההשכלה הכללית היא הראשונה להיעלם. בצרפת, למשל, תלמידי תיכון נבחנים

משרד החינוך

הפיקוח על הוראת הספרות

המזכירות הפדגוגית

בבגרות בלימודי פילוסופיה. בוגר-תיכון צרפתי ממוצע יודע לא-מעט על חזון "המדינה" של אפלטון, הרציונליזם של רנה דיקרט, האמפיריציזם של דיוויד יום, האמנה החברתית של ז'אן ז'אק רוסו וה"לווייתן" של תומס הובס. הוספת שהשכלה פילוסופית אינה מותרות אלא כידע בסיסי, העשוי לפתוח את האדם אל העולם, להקנות לו כישורי מחשבה ושיקול-דעת, הבנה מעמיקה יותר של החיים ואף הצלחה רבה יותר בדרכו המקצועית. לעומת זאת, בישראל נערכו בזמנו הגרלות (!) שקבעו באיזה תחומי-ידע ייבחנו התלמידים בבגרות, ואיזה תחומי-ידע ייחשבו בעיניהם משניים וזניחים. זהו עידן בו אוצרות-תרבות נבזזים והופכים ללוטו-טוטו. אתה יודע מה תהייה התוצאה? בוא תעשה מזה כסף.

עלי להודות, שהופתעתי לטובה מכך שאתר-אינטרנט מסחרי, הנחשב לאתר-האקטואליה הפופולארי ביותר בישראל הסכים לפרסם את אותו מאמר, הרחוק לכאורה מסוגיות אקטואליות ופוליטיות בוערות. קברניטי מדור-הדעות אף הגדילו לעשות והצמידו קישוריות למבחר אישים ויצירות שהזכרתי במאמרי (אפלטון, דאנטה, האיליאדה והאודיסאה, ואן גוך, יום, רוסו וכו') למען יוכלו הקוראים להרחיב ידע באמצעות ערכים המופיעים באנציקלופדיה השייכת לאותו אתר.

באותו מאמר התייחסתי בעיקר לאפליה התקציבית ממנה סובלים לא מעט פקולטות למחלקות של מדעי הרוח והאמנויות, בהשוואה למוסדות המלמדים מקצועות יותר "מעשיים" (לא כל שכן "רווחיים"). אחד מעמיתיי, היסב את לבי לבעיה עמוקה נוספת שיש לתת עליה את הדעת: השינוי המדאיג בסולם הערכים של הישראלים. עד לפני כמה עשורים בלבד, גם רוקחים, חנוונים, סנדלרים, נהגי אוטובוס, מוסיקאים, עורכי דין, רואי חשבון, פקידים, מזכירים, זבנים וסוכני ביטוח חשבו שעליהם לגלות בקיאות סבירה באוצרות-תרבות ישראלים ועולמיים, כמו יצירותיהם של שקספיר, רמברנדט, באך, מוצארט, אפלטון, אריסטו, ביאליק, רחל וסיפורי התנ"ך.

כיום, חלק הארי מהציבור הישראלי חושב שידע כזה הנו מיותר בתכלית. הרחבת הדעת והתוודעות לרעיונות ספרותיים, פילוסופיים, אמנותיים, אסתטיים ואתיים נתפסים על-ידי רוב הציבור הישראלי בשלהי שנות ה-2000 כבזבז זמן משווע, מאחר שאינם נושאים רווחיים כלכליים. ניתן לתלות את הסיבות לסגידה לעגל-הזהב בהתדרדרותה של מערכת החינוך הישראלית, הידלדלותה של הרוח בקרב רוב השכבות והקהילות, ואף בסיבות פוליטיות כמו הכיבוש, תהליכי התחרדות, התרחבות הפער הכלכלי-חברתי, אופיים והסתאבותם של כמה מנבחרים העם הוותיקים והחדשים, וההתפרסות הגורפת של חלק ניכר ממוסדות ההשכלה הגבוהה בפני תכתיבי-הקפיטליזם (רווחיות, רייטינג, פופוליזם, סקרי דעת-קהל, חיזור והתגמשות מול התלמידים לעיתים עד כדי הזניית המערכת).

הרפתקאות חושניות בערוגות הבושם

מה יכולות לעשות הוראת-שירה, קריאת-שירה ואהבת-שירה מול מנגנונים אימתניים אלה? מה עושים במקום בו הייאוש המצמית הולך ומשתלט, מקום בו "מת אב ומת אלול, הקיץ תם / גם נאסף תשרי ומת עמם" כניסוחו של המשורר נתן יונתן? ובכן, השירה קודם-כל מספקת תקווה, כי באותו מקום נותרה לפחות "גחלת עמומה" של אהבת הקיץ הגדומה. גם במצב-עניינים עגום, עדיין רוחשת ארוטיקה, ואל מערת דוד, השונמית תצמיד את ירכיה הקרות, אל חום האבנים שעל קברו. תלמיד בגיל ההתבגרות, הנמצא בשלבי התגבשות תוך כדי חיפוש עצמי, חברתי ומיני, עשוי להזדהות (עם הדרכה נכונה) עם "הילד הזר" מאותו שיר, ההולך ותר כמו שאול, את עקבותיו של אב ושל אלול "ובעמום הוא מחפש את הצלול". המשורר בהחלט נותן מקום לתקווה. "לך ילד לך", הוא מציע לו, כי אולי בסוף המערב, בין ים ויבשה, בין אב לסתיו, "יאור שלך יאיר בין חטאיו". יונתן אף מפרט את החטאים הארוטיים, שילוב חניני של חמדנות וחרמנות של גיל הנעורים: חטאי האיש והאישה והנחש, חטאת דוד באוריה, כבשת הרש, ויונתן ויערת הדבש. על אף שמת אב ומת אלול, מבשר המשורר כי הקיץ שב. "סיפור שלך ילדי, מתחיל עכשיו", הוא מעביר לבנו האהוב את השרביט, "עם כל הדבש והנחש והאישה".

השיר הכל-כך מרגש הזה, הנחשב לא רק כאחד משיריו היפים ביותר של נתן יונתן, אלא גם כאחד מלהיטיו הגדולים ביותר של צביקה פיק, תרם תרומה אדירה לפופולרזיציה של השירה העברית, ולהתוודעות של הדור הצעיר ליפיי-יצירתו של יונתן. יש הגורסים כי דווקא הפופולרזיציה שהתבטאה בהלחנת עשרות משיריו ("נאסף תשרי", "חופים", "הרדופים ליד החוף", "האיש ההוא" ועוד), הייתה בעוכריו של המשורר, שלא זכה לקבל מהממסד את פרס ישראל על אף תרומתו האדירה לשירה העברית. בכל זאת, "נאסף תשרי" יכול להפוך לאחד מרגעי הקסם בעבודה החינוכית, אם המורה לספרות יצליח לחבב את השיר על תלמידיו המתבגרים,

משרד החינוך

הפיקוח על הוראת הספרות

המזכירות הפדגוגית

תוך חיבור מושכל בין הטקסט ובין עולמם היומיומי הקשה, המסוכסך, האלים והמשווע לתקווה, עולם בו חרמנות כלפי העולם ויאוש נורא, ארוס וטנאטוס, משמשים בערבוביה.

המתבגרים, כמי שנמצאים בשלבי חיפוש ותהייה, ניסוי ותעייה, עשויים גם להזדהות למשל עם הווידוי של ביאליק כגבר צעיר ש"צנח לו זלזל על גדר וינום"; תחנוניו לנערה שתחזיר לו אהבה: "הכניסי תחת כנפך / והיי לי אם ואחות"; ותאוות ותשוקות אסורות בסיפורו "מאחורי הגדר". אף אין צורך להתכחש למשמעות הארוטיות של "שיר השירים", שבפרספקטיבה חילונית ניתן לקרוא אותו בקלות, לא כסיפור אהבה בין עם ישראל והשכינה, אלא כמדריך-מין פואטי במיוחד: "אָנָה הֵלֵךְ דוֹדְךָ, הִיפָה בְנָשִׁים; אָנָה פָּנָה דוֹדְךָ, וּבְבִקְשָׁנוּ עִמָּךְ. דוֹדִי יָרַד לְגִנוֹ, לְעֵרְגוֹת הַבָּשָׂם--לְרֵעוֹת, בְּגָנִים, וְלִלְקֹט, שׁוֹשְׁנִים. אָנִי לְדוֹדִי וְדוֹדִי לִי, הֲרַעָה בְּשׁוֹשְׁנִים (שיר השירים ו', א'-ג'). בעידן אוטוסטרדת המידע והסקס הזמין, לא יקשה על המתבגרים והמתבגרות להבין מה פירוש ירידה אל הגן, היכן מצויות ערוגות הבושם שלה ושלך, ומה כולל המרעה בגנים וכיצד האהוב עשוי ללקט שושנים בגנה של אהובתו. מגיע להם ליהנות מהיציאה עתירת היצרים הזאת, ולגלות עד כמה מעודנת ופראית היא החוויה הממתינה להם בין המטאפורות, כמו גם בין הסדינים. אז אולי שירה אינה נלמדת בפקולטה למדעים מדויקים, אבל כפי שטוען חוקר-הספרות דונלד סטאופר*, שירה אינה פחות מדויקת ממתמטיקה או פיזיקה. שירה היא הדרך הכי מדויקת לתיאור עולמם וחוויותיהם של בני האדם. שירה היא המדע המדויק של הרגש. עכשיו לא נותר לנו אלא לשכנע בכך את התלמידים.

* תודה לפרופ' חנה נווה על שהאירה עיני לגבי הדימוי של דונלד סטאופר
ד"ר גלעד פדבה הוא חוקר תרבות, קולנוע, תקשורת חזותית ומיניות. דואר
אלקטרוני: padvaqd@bezeqint.net

המאמר מתפרסם באתר הספרות של משרד החינוך ברשותם האדיבה של ד"ר גלעד פדבה ועיתון 77